

WŁADYSŁAW ROSTOCKI

Z BADAŃ NAD STRUKTURĄ I DZIAŁALNOŚCIĄ KAPELANÓW POWSTANIA LISTOPADOWEGO

Udział księży-kapelanów w powstaniu listopadowym i dalsze ich losy nie zostały dotychczas opracowane. Nie wystarczają tu krótkie, niepełne dane, bliżej zresztą nie zanalizowane, zawarte w cennej skądinąd pracy Nowaka o historii duszpasterstwa wojskowego¹. Autor wymienionej pracy pisał zresztą sam o potrzebie dalszych uzupełnień swego dzieła². Podstawowym informatorem, na którym oparł się Nowak, był wydany w okresie Wielkiej Emigracji *Almanach* Krosnowskiego³. Trzeba tu zaznaczyć, że Krosnowski, jak sam stwierdza we wstępie do *Almanachu*, nie miał dostępu do akt personalnych francuskich urzędów państwowych zajmujących się emigrantami, a korzystał jedynie z nadsyłanych mu informacji prywatnych⁴. Nowak w swej pracy nie wykorzystał wielu podstawowych dla tematu źródeł, jak np. dzieła L. Gadona o emigracji⁵. Dużo nowych danych o działalności po upadku powstania księży — członków Towarzystwa Demokratycznego Polskiego zawarł w swym słowniku bio-

---

¹ E. Nowak, *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968—1831*, Warszawa 1932, s. 144-156 i 163-167.

² Nowak, dz. cyt., s. 193: „Przy kreśleniu życiorysów starałem się o związę ich ujęcie, korzystając ze źródeł archiwalnych i opracowań. Przy końcu każdego życiorysu podaję zwykle opracowania, z których korzystałem oraz częściowo źródła archiwalne. Zdecydowałem się na podanie życiorysów w myśl zasady „exempla trahunt” i z praktycznego względu na tych Szanownych Czytelników, którzy nie mają łatwego dostępu do bibliotek i pomocy naukowych. Luki i braki wypełnią zapewne w specjalnych monografiach moi następcy”.

³ T. Krosnowski, *Almanach historique ou souvenir de l'émigration polonaise*, Paryż 1877.

⁴ Tamże, s. VII: „Les difficultés que j'ai en à vaincre dans l'exécution de cet ouvrage ont été nombreuses; elles résultaient de la dispersion des exilés sur tous les points du globe et du manque de documents officiels, que je n'ai pu obtenir, malgré mes démarches d'aucun Ministère, ni de la Préfecture de Police. Il m'a donc fallu reouvrir aux Polonais eux-mêmes”.

⁵ *Emigracja polska po upadku powstania listopadowego*, t. 1—III, Kraków (1901—1902).

graficznym M. Tyrowicz⁶. Znalazły się tam nazwiska 13 kapelanów powstania listopadowego, którzy po jego upadku przebywali we Francji. Byli to: Bajkowski (Baykowski) Wiktor, Dąbrowski Jan Paweł, Jackowski Józef Alojzy, Kowalski Tomasz, Kurowski Franciszek Salezy, Rożyński Wojciech (Albert), Stankiewicz Józef, Tomaszewski Mateusz, Walner Stefan, Wojkiewicz Szymon, Wysocki Nikodem, Zaczyński Lucjan Józef, Żaboklicki Wincenty.

Tyrowicz wykorzystał obszerny materiał źródłowy do powyższych życiorysów. Między innymi wyzyskane zostały dane z prasy emigracyjnej, których również brak u Nowaka. W czasopismach, takich jak „Młoda Polska”, „Orzeł Biały”, „Głos Wolny”, „Roczniki Towarzystwa Historyczno-Literackiego” znajdujemy nekrologi niektórych zmarłych kapelanów⁷. Radykalny działacz emigracyjny, a poprzednio zasłużony powstaniec litewski, ks. Ludwik Jasiński doczekał się osobnych życiorysów w dziele emigracyjnym J. Straszewicza⁸, w kwartalniku poświęconym duszpasterstwu wojskowemu⁹ i w Polskim Słowniku Biograficznym¹⁰. Mamy również artykuł poświęcony ks. Józefowi Stankiewiczowi i ks. Ignacemu Trepce¹¹. Materiał rękopiśmienny wykorzystany przez nas, znajdujący się w Archives du Ministère de la Guerre i w Bibliotece Polskiej w Paryżu, pozwala na uzupełnienie pewnych danych personalnych, których brak w pracach Nowaka i Tyrowicza.

Archives du Ministère de la Guerre dostarczyło nam, dzięki wypłatom przez rząd francuski żołdu polskim wojskowym, dwa rejestry uchodźców zatytułowane:

1) *Dépôt de réfugiés polonais*¹²; 2) *Militaires réfugiés polonais*¹³.

⁶ *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832-1863*, Warszawa 1964.

⁷ Np. krótki życiorys Józefa Montwiłła w „Młodej Polsce”, dodatki z 1838 r., s. 3 dod. 1; życiorys Mikołaja Tranquillin Romanowskiego w „Roczniku Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu r. 1867”, Paryż 1868, s. 397-398; życiorys Ignacego Trepki, tamże, s. 410.

⁸ *Les Polonais et les Polonaises de la Révolution du 29 Novembre 1830*, Paryż 1832.

⁹ L. Gocel, *Ksiądz Ludwik Jasiński, kapelan z 1831 r. i jego poglądy społeczne*, „Kwartalnik poświęcony sprawom katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Polsce”, 1933, nr 3, s. 31-38.

¹⁰ R. Świętochowski, *Jasiński (Jasiński) Ludwik Bartłomiej Jan*, PSB, t. XI, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964—65, s. 51-52.

¹¹ L. Gocel, *Sylwetki kapelanów powstania listopadowego*, „Kwartalnik poświęcony sprawom katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Polsce”, 1933, nr 4, s. 33-36.

¹² Pełny tytuł brzmi *Dépôt des réfugiés polonais. Registre matricule des officiers, sous-officiers et soldats, commencé le 19 IV 1832 époque de la formation du dépôt* (w Bourges). Dalej cyt. *Dépôt des réfugiés*.

¹³ Pełny tytuł brzmi: *Militaires réfugiés polonais. Dépôt d'Avignon* [...] Con-

Dépôt des réfugiés polonais podaje zwykle: imię i nazwisko uchodźcy, adnotację, że jest kapelanem, wiek w momencie rejestracji, dokładne miejsce urodzenia, jednostkę wojskową, w której służył ostatnio w 1831 r., datę przybycia do dépôt, datę ewentualnego wyjazdu z dépôt i miejscowość, do której się oddalił.

Militaires réfugiés polonais podaje tylko imię i nazwisko uchodźcy, adnotację, że jest kapelanem, obecność 1 I 1833 r. w Avignon'ie i ewentualny dalszy wyjazd (datę i miejscowość).

W Bibliotece Polskiej cennym źródłem jest: *Kontrola pierwsza oficerów wojska polskiego z 1831 r.* Kontrola zawiera dane następujące: imię i nazwisko kapelana, czasem datę i miejsce urodzenia, dalej adnotacje dotyczące odniesionych ran i otrzymanych orderów, niekiedy stanowisko zajmowane przed powstaniem, stan służby w czasie powstania (z oznaczeniem jednostki, w której służył), rzadko datę śmierci i inne uwagi (np. przy księdzu Salezym Harczyńskim adnotacje dotyczące jego pracy konspiracyjnej).

Wśród rękopisów emigracyjnych w Bibliotece Polskiej znajdują się listy ks. Jana Pawła Dąbrowskiego do Ignacego Domejki, dotyczące działalności oświatowej i dobroczynnej Dąbrowskiego¹⁴.

Wreszcie cenną pomocą służy badaczowi w Bibliotece Polskiej rękopiśmienny tzw. *Cmentarz Emigracji*. Zawiera on zwięzłe życiorysy działaczy emigracji, a wśród nich również jedenastu księży-kapelanów¹⁵, opracowane przez pracowników Biblioteki. Są tu podawane nieraz źródła, na których oparto informacje. Źródła te to nekrologi prasowe. W związku z wyzyskaniem powyższych nowych materiałów dotyczących księży-kapelanów, którzy po powstaniu listopadowym znaleźli się we Francji, przyjrzyjmy się tej grupie tułaczy.

Według obliczeń Nowaka na emigrację do Francji poszło 38 księży-kapelanów: Boszkowski (według akt personalnych francuskich Buszkowski)¹⁶ Julian, Dłuski Kacper, Forsiewicz Władysław, Głodyński Józef Franciszek, którego nazwisko piszą czasem Polacy: „Głodynowski” a Francuzi „Głodimowski”¹⁷, Harczyński Salezy, Jakubowski Andrzej, Jasiński (Jasiński) Ludwik, Kopecki Eugeniusz, Kucharski Wincenty, Miesiączek

---

trôle général des officiers, sous-officiers et soldats, établi en exécution de la lettre ministerielle du 10 I 1833. Dalej cyt. Militaires réfugiés.

¹⁴ Rkps 1018 wg inwentarza Lewaka.

¹⁵ Są to następujący kapłani: Ludwik Jasiński, Bazyli Miesiączek, Józef Misztot, Józef Montwiłł, Mikołaj Tranquillin Romanowski, Józef Stankiewicz, Ignacy Trepka, Narcyz Wołyński, Lucjan Zaczyński, Jan Ziemański, Wincenty Zaboklicki.

¹⁶ *Militaires réfugiés.*

¹⁷ *Dépôt des réfugiés*, nie fol.

Bazyli, Misztóft Józef, Montwiłł Józef, Niewardowski (u Nowaka nieprawidłowo: „Niewiadomski”) Antoni¹⁸, Płuszczewski Lambert, Puchalski Tomasz, Romanowski Mikołaj Tranquillin, Sadowski Michał, Ski-biński Józef, Skirmunt Julian, Skórzyński Szymon, Sulżyński Wojciech, Trepka Ignacy, Wołyński Narcyz, Ziemański Jan, Ziółkowski Piotr oraz wyliczeni wyżej księża, którzy znaleźli się w szeregach TDP. Nowak pominął dwóch księży, których znaleźliśmy w rejestrze francuskiego Ministerstwa Wojny. Są to: Bozkowski Jerzy i Gembicki Józef¹⁹. Tylko czterech kapelanów-emigrantów należało przed wybuchem powstania do etatowych kapelanów armii Królestwa Polskiego. Byli to: Puchalski, Wysocki, Zaczyński i Ziółkowski, natomiast 18 dawnych etatowych kapelanów, którzy wzięli udział w powstaniu, pozostało w kraju. Fakt tak znikomej emigracji należy tłumaczyć znacznie mniejszą aktywnością powstańczą przedpowstaniowych kapelanów w porównaniu z nowymi ich powiązaniem z reżimem Królestwa, istniejącym do 29 XI 1830 r. Udział różnych grup kleru w powstaniu wykazywał zaangażowanie większe lub mniejsze. Wśród kleru wyższego niewielu było gorliwych ludzi. Posiadamy na razie zestawione przez Nowaka krótkie i lakoniczne, minimalnie uzupełnione *Kontrolą*, informacje o przebiegu służby księży-kapelanów, którzy potem zostali emigrantami we Francji. Trzeba jeszcze długich badań nad dziejami poszczególnych jednostek wojskowych, w których służyli kapelani, by ocenić w pełni ich rolę w 1830/31 r. Obecnie mamy tylko oznaczone, prawie dla wszystkich, jednostki wojskowe, zwykle pułki, w których służyli. Trzynastu z nich zdobyło złoty krzyż *Virtuti Militari*, dwóch posiadało srebrne. *Kontrola* wykazała tylko jednego księdza odznaczonego, o którym nie wiedział Nowak²⁰. Informuje nas ona poza tym często o datach zdobytych odznaczeń, uzupełniając zestawienia Nowaka.

Z zasłużonych w powstaniu kapelanów mamy bliższe dane u Nowaka o Ludwiku Jasińskim i Mikołaju Tranquillinie Romanowskim. Z nekrologu zamieszczonego w prasie emigracyjnej znamy życiorys Józefa Stankiewicza. Był to dawny oficer napoleoński ułanów. Walczył w Hiszpanii i w Rosji. Dowódcą jego szwadronu był późniejszy biskup Gutkowski. Ks. Stankiewicz miał podobno mawiać: „Kto służył Napoleonowi, ten już tylko jednemu Panu Jezusowi Chrystusowi służyć może”. Jak czy-

¹⁸ Z *Kontroli* i *Dépôt des réfugiés* wynika wyraźnie, że u Nowaka jest błąd.

¹⁹ *Dépôt des réfugiés*: Bozkowski Jerzy, urodzony w Króśnie na Podolu około 1803 r. W okresie powstania listopadowego służył w konnym legionie litewskim. U Nowaka jest Julian Bozkowski. Żadnych danych z życiorysu Józefa Gembickiego poza faktem jego przybycia do Bourges nie mamy. U Nowaka występuje Lucjan Gembicki, który według *Kontroli* był „klerykiem przy powstaniu augustowskim”.

²⁰ Chodzi tu o Harczyńskiego, który otrzymał złoty krzyż *Virtuti Militari* 4 X 1831 r., a „podawany był 2 razy do krzyża”.

tamy w nekrologu, Stankiewicz „w 1831 r. był kapelanem wojskowym, a jak przyznawali koledzy czasem i żołnierzem, ale tylko pro publico bono”²¹. Problem udziału całego duchowieństwa w powstaniu 1830/31 r. nie jest dotychczas dokładnie opracowany, ale naszkicował go M. Żywczyński, który podkreślał, że „gorliwy zwłaszcza udział w powstaniu wziął kler młodszy”²². Nasze badania nad kapelanami dostarczyły nowych danych na poparcie tego twierdzenia. Jakże wyglądał bowiem wiek tego aktywu patriotycznego, który poszedł na emigrację? Bogate dane przyniosła tu *Kontrola* i spisy żołnierzy-emigrantów z Archives du Ministère de la Guerre. Bez nich znaleźmy tylko z opracowań 6 lat urodzenia kapelanów²³. Obecnie przybyło ze źródeł paryskich 22 daty²⁴. Tych 28 księży, których wiek jest znany, to ludzie w ogromnej większości bardzo młodzi. W wieku 21-30 lat jest w 1831 r. 13-u, między 31 a 40 — 12-u, starszych natomiast jest tylko 3. Bardzo istotną kwestią dla zrozumienia aktywności patriotycznej księży-kapelanów będzie sprawa pochodzenia terytorialnego. Najsilniej ze sprawą powstania był związany kler z tzw. „ziem zabranych”. Duchowieństwo na tamtym terenie dotkliwie musiało odczuć represję wobec unitów (zakaz przyjmowania „łacinników” do klasztoru bazylianów, samowolne kierowanie przez cara kościołem grekokatolickim), zabór części dóbr duchownych przez Katarzynę II, stworzenie wbrew prawu kanonicznemu przez cesarza Aleksandra I rzymskokatolickiego duchownego kolegium²⁵.

²¹ „Roczniki Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, 1873—1878”, Poznań 1879, s. 413.

²² *Geneza i następstwa encykliki Cum Primum z 9 VI 1832 r.: Watykan i sprawa polska w latach 1830—1837*, „Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 1935, t. 15, z. 1, s. 144-145.

²³ Nowak podał daty dla Ludwika Jasińskiego, Józefa Montwiłła i Wincentego Żaboklickiego. Natomiast Tyrowicz ustalił lata urodzeń dla Jana Pawła Dąbrowskiego i Józefa Stankiewicza; Gocel — dla Ignacego Trepki.

²⁴ Według *Kontroli* daty dla: Wiktora Bajkowskiego 19 XII 1794, Salezego Harczyńskiego 1799 r., Bazylego Miesiączka 1777 (*Dépôt* podaje ok. roku 1783, ale przypuszczamy, że ze względu na większą staranność i dokładność *Kontroli* trzeba tu raczej jej zaufać), Lamberta Płużczewskiego 1806 (*Dépôt* podaje ok. 1800). Według *Dépôt* daty dla: Jerzego Bozkowskiego ok. 1803 r., Józefa Franciszka Głodyńskiego ok. 1799 r., Tomasza Kowalskiego ok. 1797 r., Juliana Skirmunta ok. 1802 r., Mateusza Tomaszewskiego ok. 1802 r., Narcyza Wołyńskiego ok. 1802 r. Równocześnie *Kontrola* i *Dépôt des réfugiés* podają: dla Andrzeja Jakubowskiego ok. 1792 r., Eugeniusza Kopeckiego 1806 r., Wincentego Kucharskiego 1798 r., Franciszka Kurowskiego 1802 r., Józefa Misztóft 1799 r., Antoniego Niewardowskiego 1806 r., Mikołaja Tranquillina Romanowskiego 1796 r., Szymona Skórzyńskiego 1806 r., Nikodema Wysockiego ok. 1800 r., Lucjana Józefa Zaczyńskiego 1797 r., Jana Ziemańskiego 1780 r., Piotra Ziółkowskiego 1800 r.

²⁵ Dz. cyt., s. 145.

„Na Litwie i Rusi — pisze Żywczyński — zwłaszcza na głęboko religijnej Żmudzi, księża są również jak w Królestwie kapelanami oddziałów powstańczych, bardzo często znajdują się w szeregach lub na czele szeregów.

Pod tym względem rola duchowieństwa jest, jak sądzić wolno, o wiele donioślejsza na Litwie i Rusi niż w Królestwie. Słynny później Murawiew-Wieszatiel, podczas powstania gubernator grodzieński, po upadku powstania prowadzący śledztwo w tej sprawie, miał sporo słuszności mówiąc, że w jego guberni insurrekcja była dziełem kleru i szlachty. Istotnie księża w wielu miejscach organizowali powstanie, dowodzili oddziałami zbrojnymi [...] Zwłaszcza na Żmudzi księża położyli dla insurrekcji zasługi ogromne”²⁶.

Kapelani, którzy znaleźli się na emigracji we Francji, w przeważającej części pochodzili właśnie z tzw. ziem zabranych. Na czterdziestu kapelanów brak danych tylko dla czterech²⁷. Dwanaście możliwie dokładnych miejsc urodzenia znaleźliśmy w źródłach paryskich²⁸, jedną w prasie²⁹, jedną w *Cmentarzu emigracji* znajdującym się w Bibliotece Polskiej³⁰, wreszcie 22 pozostałe podają prace Nowaka i Tyrowicza. Wyniki dotychczasowych naszych badań wyglądają następująco: piętnastu kapelanów urodziło się na Litwie, pięciu na ziemiach południowo-wschodnich dawnej Rzplitej Polskiej za Bugiem (Wołyń, Podole), trzynastu w późniejszym Królestwie (z tych dziesięciu w województwach wschodnich), a tylko trzech w województwach zachodnich i na południu późniejszego Królestwa (płockie, mazowieckie, sandomierskie), wreszcie trzech w Małopolsce. Jeśli idzie o pochodzenie grupy interesujących tu nas księży to zarówno dotychczasowe opracowania, jak i źródła zbadane przez nas w Paryżu nie zawierają odpowiednich danych. Jedynie o Głodyńskim mamy wzmiankę u Nowaka, iż „pochodził z rodziny szlacheckiej”. Możemy jednak przypuszczać, że większość kapelanów wojskowych wywodziła się z drobnej szlachty. Wśród kapelanów-wygnañców było dziewięciu zakonników. Kler zakonny stanowił element szczególnie czynny

²⁶ Tenże, dz. cyt.

²⁷ Są to: Bozkowski, Gembicki, Puchalski i Sulżyński.

²⁸ Z *Kontroli*: Bajkowski w Mońkach w obw. białostockim, Głodyński we wsi Głęboka w pow. szawelskim, Harczyński w Korcu na Wołyniu. Różyński prawdopodobnie w Przerośli w woj. augustowskim, a nie w Przelostcie, jak podaje Nowak czy Tyrowicz: „prawdopodobnie w Przylocie (Przyłot) w pow. grójeckim”, Skórzyński w Szczebreszynie (Lubelszczyzna), Ziółkowski w Kłodawie (Lubelszczyzna); z *Dépôt des réfugiés*: Bozkowski w Krośnie na Podolu, Romanowski w Bronowce na Podolu, Wołyński w Dzisnie w Mińszczyźnie; z *Kontroli*, a równocześnie z *Dépôt des réfugiés*: Kopecki w Onieksztach na Wileńszczyźnie, Niewiarowski we wsi Kołmya (*Kontrola*) lub Kotmya (*Dépôt*), Stankiewicz we wsi Kiernów na Wileńszczyźnie.

²⁹ „Młoda Polska”, Dodatki z 1838 r., s. 3 dod. 1. podaje miejsce urodzenia Montwiłła w Porogozicach w pow. rosińskim.

³⁰ *Jasiński we Wrzosowie w pow. sokalskim w okręgu białostockim.*

w powstaniu. Niemalą wpływ na niechęć do caratu miała kasata wielu klasztorów w r. 1819³¹. Do ustalonych przez Nowaka i Gocla 7 zakonników³² dodajmy jeszcze na podstawie *Kontroli* i prasy³³ dwóch: Płuszczewskiego — kartuza i Romanowskiego — kapucyna.

Badania nad postawą i działalnością polityczną księży-emigrantów we Francji przeprowadzone przez Nowaka, Tyrowicza, Gocla i Łukaszewicza³⁴, który oparł się w swym artykule na Gadonie, nie podając zresztą przypisów, rzuciły dużo światła na powyższą sprawę. Wzmianki w pracy S. Przewalskiego o Rybińskim³⁵ pozwalają nam wysnuć wnioski dotyczące powiązań politycznych ks. Stankiewicza. Na podstawie badań powyższych przynależność organizacyjna księży-kapelanów wygląda następująco. Dotychczas nie mieliśmy żadnych danych o związkach księży-kapelanów z konspiracją przedpowstaniową. Z *Kontroli* oficerów wojska polskiego dowiadujemy się o związkach ks. Harczyńskiego z dekabrystami. *Kontrola* wymienia kontakty z Pestelem i Murawiewem. Za działalność konspiracyjną spotkało Harczyńskiego więzienie.

Na emigracji trzynastu kapelanów było członkami TDP. Z tych ks. Bajkowski przez pewien czas był w Zjednoczeniu (prawdopodobnie w Avignon i na pewno w Tuluzie), próbującym objąć swą organizacją ugrupowania lewicowe. Bajkowski potem znów znalazł się w szeregach TDP. Burzliwe losy przywiody również do Zjednoczenia ks. Stankiewicza. Należał on początkowo do TDP, ale od 1841 r. był członkiem Zjednoczenia w Havre i pełnił tam funkcję przewodniczącego gminy. Potem związał się ze Stronnictwem Wojskowym Rybińskiego. W r. 1848 służył w Legionie Polskim we Włoszech. Do Zjednoczenia w Port-St.-Marie należał także ks. Wysocki, poprzednio członek TDP.

W poczet radykałów emigracyjnych wchodzili również księża: Harczyński, Jasiński, Puchalski, Skibiński, którzy nigdy nie byli członkami TDP.

Ks. Harczyński przebywał w 1833 r. w dépôt Besançon. 7 IV 1833 r. odprawił we wsi Morre pod Besançon mszę, w czasie której wygłosił kazanie „o Zmartwychwstaniu Pańskim, o zmartwychwstaniu ludów, i o zbliżającej się chwili przerwania nieczynności”. Był to apel do udziału w rewolucyjnych próbach dokonywających się wówczas we Frankfurcie

³¹ Żywczyński, dz. cyt., s. 145.

³² Głodyński — franciszkanin, Jasiński i Sadowski — dominikanie, Dłuski i Zaczynski — pijarzy, Trepka — paulin, Wołyński — karmelita.

³³ „Roczniki Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu w 1867”, Paryż 1868, s. 397-398. Jest to życiorys Romanowskiego.

³⁴ W. Łukaszewicz, *Księża rewolucjoniści na emigracji*, „Kuznica” 1948 nr 26 s. 5.

³⁵ *Generał Maciej Rybiński*, Wrocław 1949, s. 224.

nad Menem³⁶. Jasiński w broszurze pt. *Rocznica rewolucji polskiej* wydanej w Agen w 1833 r., głosił zasady antymonarchistyczne i socjalistyczne, choć te ostatnie uważał za możliwe do realizacji w czasach późniejszych. Puchalski przebywał w Bergerac³⁷ koło Bordeaux w 1833 r. Tu skupiły władze francuskie, po rozruchach robotniczych w Lyonie, „niespokojne” elementy emigracyjne. Ks. Puchalski należał do radykalnego stowarzyszenia powiązanego w Bergerac z lewicą TDP i został wydalony jako jeden z „najburzliwszych wichrzycieli”. Ks. Skibiński, odpowiadając 25 II 1833 nabożeństwo w rocznicę bitwy grochowskiej w Besançon, wypowiadał na kazaniu swe republikańskie poglądy³⁸. Mamy mało danych o przynależności księży kapelanów do ugrupowań prawicowych. Ks. Walner członek TDP od 1837 r., był umieszczony w 1844 r. na odezwie wywołanej A. Czartoryskiego do działania w imieniu Polski. Stało się to jednak bez jego zgody. Protest przeciw umieszczeniu swego nazwiska bez jego uprzedniego zezwolenia, a równocześnie antymonarchistyczne poglądy sformułował w jednym z organów prasowych lewicy emigracyjnej³⁹. Ks. Trepka był monarchistą i zwolennikiem ks. Adama Czartoryskiego^{39a}.

Po tym podsumowaniu stanu naszej wiedzy o przynależności politycznej kapelanów przyjrzyjmy się jeszcze innym dziedzinom aktywności społecznej tej grupy polskich tułaczy.

Mamy interesujące dane w Bibliotece Polskiej w Paryżu dotyczące działalności charytatywnej i oświatowej ks. Dąbrowskiego. Jego korespondencja pozwala zapoznać się z fragmentem współpracy z Towarzystwem Dobroczyńności na emigracji i niemałymi trudnościami, na które natrafiał. Kontrolował bowiem recepty apteczne Towarzystwa, walcząc z nadużyciami. Współpracował też z Cezarym Platerem, przygotowując założenie szkoły polskiej. Jednak właśnie emigracyjne utrudniały i tę sprawę⁴⁰.

Ostatnim zagadnieniem, którym chcieliśmy się zająć w niniejszym artykule, jest sprawa rozmieszczenia księży-kapelanów w pierwszych latach ich pobytu we Francji. Nowak opierając się zapewne na *Almanachu Krosnowskiego* tych początkowych migracji nie uwzględnił. W *Dépôt des réfugiés polonais* i w *Militaires réfugiés polonais* mamy tu sporo da-

³⁶ Gadon, dz. cyt., t. III, s. 178.

³⁷ Tenże, dz. cyt., t. II, s. 323-325, t. III, s. 119-120.

³⁸ Tenże, dz. cyt., t. III, s. 178.

³⁹ „Demokrata Polski”, 14 IX 1844 r.

^{39a} Gocel, *Sylwetki*, s. 33 i n.

⁴⁰ Biblioteka Polska w Paryżu, sygnatury rękopisów według inwentarza Lewaka 1018 i 1112. W pierwszej z nich listy Dąbrowskiego do Ignacego Domejki z 31 X 1834 i 12 V 1836.

nych. Dotyczą one 30 księży umieszczonych początkowo w Avignonie i w Bourges w 1832 i 1833 r., a następnych rozrzuconych po różnych miejscowościach Francji, gdzie zapewne przeważnie pełnili funkcje duszpasterskie⁴¹. Z Avignon i Bourges tułacze drogi prowadziły do: Alençon (trzech)⁴², Auxerre (jeden)⁴³, Angoulême (dwóch)⁴⁴, Aurillac (Cantal) — jeden⁴⁵. Do dépôt w Bergerac zawędrowało dwóch⁴⁶, do miejscowości Cahors — jeden⁴⁷, do Caen — dwóch⁴⁸, do Guéret — jeden⁴⁹, do Niort — jeden⁵⁰, do Rodez — jeden⁵¹, do Saint Hilaire — jeden⁵². Poza granice Francji udał się do Szwajcarii jeden kapelan⁵³, jeden do Galicji⁵⁴. W nieznanym kierunku wyruszył jeden⁵⁵ z kapelanów. Inny został skreślony z ewidencji prowadzonej przez dépôt⁵⁶. Dziewięciu przebywało w czasie tych wędrówek nadal w wymienionych dépôts⁵⁷.

Widzimy więc duże rozrzucenie kapelanów. Nie tworzą zwartej grupy, rozsypują się po różnych środowiskach emigracyjnych. Niewątpliwie do środowisk tych wnieśli wiele swego zapału patriotycznego i aktyw-

⁴¹ O zaniechaniu się w pełnieniu obowiązków kapłańskich pisze Gadon, (dz. cyt., t. III, s. 119-120), poruszając sprawę pobytu kapelanów w Avignon. „Niektórzy z nich, zwłaszcza ks. Trepka, już wcześniej zaczęli zaniechać służby kościelnej”.

⁴² Bozkowski (od 11 VII 33 w Bourges, odjazd do Alençon 7 X 33), Skirmunt (od 2 VIII 32 w Bourges, do Alençon 7 X 33), Tomaszewski (od 9 IX 32 w Bourges, do Alençon 29 IX 33).

⁴³ Romanowski (od 1 I 33 w Bourges, do Auxerre 4 X 33).

⁴⁴ Wysocki (od 8 IX 32 w Bourges, do Angoulême 8 VIII 1833), Zaczyński (od 23 X 32 w Bourges, 8 VIII 33 do Angoulême).

⁴⁵ Kucharski (od 13 VI 32 w Bourges, 29 IX 33 do Aurillac) (Cantal).

⁴⁶ Puchalski (1 I 33 przebywał prawdopodobnie w Avignon, 2 III 33 do Bergerac), Rożyński (1 I 33 był w Avignon, 4 III 33 do Bergerac).

⁴⁷ Kowalski (od 27 IX 32 w Bourges, do Cahors 22 VI 33).

⁴⁸ Wołyński (od 18 V 32 w Bourges, do Caen 11 X 33). Głodyński (od 5 IX 32 w Bourges, do Caen 1 X 33).

⁴⁹ Trepka — obecny prawdopodobnie 1 I 33 w Avignon, skierowany do Guéret.

⁵⁰ Ziółkowski (od 17 VII 32 w Bourges, do Niort 1 VII 33).

⁵¹ Stankiewicz (od 18 VI 32 w Bourges, do Rodez 28 IX 33).

⁵² Jakubowski (od 23 VII 32 w Bourges, prawdopodobnie do Saint Hilaire 22 VI 33).

⁵³ Kopecki od 11 IX 32 w Bourges, 12 IV 33 do Szwajcarii, być może w związku z próbą wzniesienia rewolucji we Frankfurcie.

⁵⁴ Żaboklicki działacz TDP, uczestnik wyprawy Zalińskiego, obecny 1 I 33 w Avignon, wyjechał do Galicji w styczniu 33 r.

⁵⁵ Kurowski (od 18 XI 32 w Bourges, wyjechał 1 IX 33).

⁵⁶ Miesiączek (od sierpnia 32 w Bourges, wykreślony 9 X 33).

⁵⁷ Boszkowski przebywał 1 I 33 w Bourges (ain). Dąbrowski od 8 IX 32 w Bourges. Gembicki od 5 IX 32 w Bourges. Misztoft od 21 VI 32 w Bourges. Niewiadomski od 23 VI 32 w Bourges. Puszczewski od 6 IX 32 w Bourges. Skórzyński od 18 XI 32 w Bourges. Walner 18 I 33 był w Avignon. Ziemański od 7 X 32 w Bourges.

ności. Jak świadczą dotychczas zbadane losy emigracyjne tych ludzi, były to często indywidualności silne, nie dające się łatwo podporządkować i nie ulegające wpływowi, chodzące własnymi drogami, zgodnymi z ich przekonaniami ⁵⁸.

STUDIES ON THE STRUCTURE
OF THE ARMY CHAPLAINS ORGANISATION
AND ITS ACTIVITY DURING THE NOVEMBER INSURRECTION

Summary

This work sums up the hitherto existing studies, and completes the biographical data, contained in the works of Nowak and Tyrowicz. This supplement concerns the organisational structure and political and social activity of the Chaplains of the November insurrection, who emigrated to France after its failure. The author found the above mentioned data in Paris in the Archives of the War Ministry (Archives du Ministère de la Guerre) and in the collections of the Polish Library. Supplementary information was found which enabled the determination of the age and place of birth of the majority of the Chaplains, as well as from which territory they came. They were for the most part very young and came chiefly from the territories situated beyond the Bug and Niemen. This explains us the patriotic activity of this group of the clergy. New data were found concerning Rev. Salezy Harczyński, who was connected with the Dekabrists: Pestel and Murawiew. Interesting materials were also found concerning the activity of Rev. John Paul Dąbrowski, who cooperated with the Philanthropic Society of emigrants and prepared in cooperation with Cezary Plater the foundation of Polish schools. The last problem discussed in the article is the question of how the Chaplains were assigned to different posts during the first years of their stay in France. Rev. Nowak's work does not take the first migrations into consideration. They refer to 30 priests first placed in two institutions in the year 1832 and 1833, and then scattered in different places in France, where they probably had the cure of souls.

---

⁵⁸ Kapelani umieli się przeciwstawić nieraz i osobistym przeciwnikom, np. zatarg ks. Harczyńskiego z podporucznikiem Łapińskim, gdzie doszło do walki na pięści (Gadon, dz. cyt., t. III, s. 178), zatarg ks. Montwiłła z Syrewiczem (tamże, s. 220).